

*Теоретични и научни изследвания
Theoretical and Scientific Researches*

ВЪЗГЛЕДИ НА УЧЕНИЦИТЕ ЗА ПРАВОТО, ЗАКОНА И НАКАЗАНИЯТА

Наталия Витанова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Резюме. В статията са представени резултатите от проучване на мнението на учениците за правото, закона и наказанията. За целите на изследването са използвани познати на учениците юридически случаи от българската действителност. За да не бъдат отговорите необмислени и повърхностни, от децата се иска писмено да изразят своето мнение.

Keywords: students, right, penalties, law, crime

На съвременния етап на развитие обществото е „погълнато“ от проблемите на пазарните отношения, нестабилността на икономиките, политическите трудности, които нарушават обществените отношения и моралните норми. Това води до нетърпимост и ожесточаване на хората, до разрушаване на вътрешния свят на индивида. Съвременните деца са „затрупани“ от огромен масив информация – медии, училище, филми, интернет. Всичко това съдейства за „размиване“ на нравствените норми и за по-голяма ерозия на моралните стандарти.

Въпросите за нравственото развитие, възпитание и усъвършенстване на човека вълнуват обществата от всички времена. Особено днес, когато все по-често се срещат жестокостта и насилието, проблемът за нравственото възпитание става все по-актуален. Нравственото възпитание в училищното обучение се свързва с първите морални оценки и съждения на детето. То започва да разбира същността на нравствената норма и да формира своето отношение към нея, независимо че това невинно гарантира нейното съблюдаване в реалните действия и постъпки. Нравственото възпитание на детето се осъществява през целия му живот и от решаващо значение за развитието на неговия морал е средата, в която то расте и се усъвършенства. Поведението, възприето от семейството, много бързо се усвоява и абсорбира от детето като правило, в качеството на общоприети норми. По пътя на своето развитие то усвоява различни социални роли, всяка от които го подготвя за различни социални задължения и формира неговата социална интелигентност, която е свързана и с еволюция на собствени морални ценности като справедливост, отзивчи-

ност, доброта, нежност, грижовност и др. „Социалните роли са механизъм, чрез който обществените интереси обуславят поведението на личността в разнообразните ситуации и условия, в които се реализира междуличностното общуване. Те са формирани и общественено одобрявани в продължение на десетилетия и представляват реализацията на дадени модели на нравствено поведение, в които ясно са определени правата и задълженията на индивидите, които ги изпълняват“ (С. Иванов, 2011: 629). В този контекст, колкото по-разнообразен е репертоарът от роли на детето, толкова повече нравствени принципи опознава то и толкова по-богата е неговата личност.

Недооценяването на възпитанието (респ. нравственото възпитание) в нашето общество поражда проблеми с интернализацията на социокултурните норми (доколкото те съществуват), ценностните ориентации и нагласи, представите и очакванията на новата генерация. Възпитанието и психологическата подкрепа са „набутани в ъгъла“ и никой не се интересува от тях. „Всеки е оставен сам на себе си, с проблемите си, с невъзможността си да се справи, с отчаянието си, с издивяването си, с породената жестокост в себе си – жестокост, която си има причините и която хвърля народа ни в злоречия, зломислия и отключване на отвратителни, а и ужасяващи с ненормалността и неморалността си злодеяния“ (Къдрева, 2010). Състоянието на аномия в обществото затруднява реализацията на функциите на възпитанието в условията на демократизация на обществените отношения. Нравственият дефицит, в който живеят подрастващите, и невъзможността на училището да бъде морален коректив допринасят за прояви на девиации с висок интензитет и дори с разрушителен ефект. Тревожен е и фактът, че насилието и жестокостта в българското училище се превръщат в ежедневие. Липсата на ясни правила и безсилието да се спазват те в обществото съдействат за прояви на безразличие, апатия и безотговорност, които създават морален хаос и липса на устойчиви правила у представителите на новата генерация.

Тази картина от факти и негативни симптоматични явления предизвиква много въпроси, отговорите на част от които са потърсени чрез настоящото изследване, което е провокирано от друго изследване, направено преди 116 години от американските педагози **Естела Дарра** и **Маргарита Шаленбергер**. Целта е да се открие какви понятия за право, закон, престъпление и наказание имат българските ученици от определена възраст през второто десетилетие на ХХI век и да се проследи дали тези възгледи са претърпели промяна от позициите на времето или са относително константни величини. За целите на изследването са използвани познати на учениците юридически случаи от българската действителност. Те са адаптирани към съвременното, без да е променена същността им. Единият от тях се отнася към наказателното право, вторият е свързан с нарушаване на училищната дисциплина, а третият е от областта на нарушенията на домашния ред. За да не бъдат отговорите необмислени и повърхностни, от децата се иска писмено да изразят своето мнение.

Първият случай е следният: *„Двама крадци влизат през нощта с взлом в една къща. Открадват пари, които намират вътре. Единият от крадците успява да избяга, другият е хванат. Наказанието, предвидено за такова деяние според българското законодателство, е „лишаване от свобода от една до десет години“* (чл. 195 от НК).

Въпросът към учениците е: **„Какво наказание според вас трябва да получи този крадец?“**. Той е зададен на ученици на възраст между 6 и 16 години от различни училища. Изследвани са общо 800 ученици, като от тях 400 са момчета и 400 са момичета.

Както в миналото, така и сега, особен интерес представляват отговорите на 6–7-годишните деца. В сравнение с техните предшественици отпреди повече от 100 години, които смятат, че „крадецът трябва да се обеси, да се убие, да се застреля, да се тури за целия му живот в затвора“ (Георгов, 1900: 398), съвременните деца от тази възраст, независимо от времето, не са претърпели промени по отношение на възгледите си. От всички изследвани днес на тази възраст само 1 момиче се е съобразило с наказанието, предвидено от законодателя. Останалите игнорират закона и посочват произволни наказания, които във всички случаи са много по-тежки от предвиденото в закона, дори жестоки. Например те отговарят, че крадецът трябва да се вкара в затвора доживот, да не се вижда с роднините си, да прекара 60 години в тъмница в затвора. Едно момче пише: „Според мен би трябвало не 10 години, а доживот. Да чисти градската градина или да копае гробове“. Други са категорични, че нарушителят трябва да бъде „вкаран“ в затвора, като годините варират от 11 до 20. Полови различия не се наблюдават, момчетата и момичетата са еднакво строги при поставянето на наказанието.

Независимо че наказанието е изрично посочено, малките деца не се съобразяват със закона, водени вероятно от своите фантазии. Те не осъзнават задължителността и силата на закона и се проявяват като един вид „малки анархисти“, както справедливо забелязва и Джеймс Съли, който пише: „Детето е наклонно да се противи не само на всяка власт, под която съществува, ами и на всеки закон и на всяко ограничение на своята свобода“ (Георгов, 1900: 399).

Децата по природа са добри, те стават жестоки в резултат на външни въздействия. В началото не правят разлика между добро и зло, не разбират и не осъзнават кога една постъпка е жестока. Възрастните са тези, които определят границите, но съществуват различни граници. Едните се изграждат на основата на взаимното доверие, уважение и толерантност. Децата, израснали в тази парадигма, изграждат тези граници доброволно, а тяхното спазване се превръща във вътрешно убеждение. Другите се основават на табутата чрез налагане на забрани и правила, които трябва да се спазват. Често тези табути са неясни за децата. Единственото, което те разбират, е, че при тяхното

нарушаване следва наказание. Възрастните, които използват този възпитателен модел, пропускат факта, че никой не обича табутата, и децата не правят изключение от това. Затова в един момент от живота си те започват да се бунтуват срещу рестрикциите на възрастните и да нарушават установените правила. Рискът е, че този модел на поведение може да остане за цял живот.

Днес малките деца подражават на възрастните, създавайки собствена йерархия, в която слабият не е на почит, а в живота успява само този, който дръзко, решително и смело нарушава общоприетите норми и правила. Жестокостта е качество, което се основава на страха и лесно осигурява място в йерархията.

Зависимостта между агресивното поведение на децата и вида наказание показва, че жестоките наказания са свързани с високото равнище на агресивност у децата (непълнолетните извършители на престъпления произлизат от семейства, в които физическата жестокост върви ръка за ръка с безразличието към чувствата им), а минималният контрол и грижи за децата корелират с висока степен на асоциалност (Краева-Стоянова, 2011).

Ако се приемат тези изводи за правилни, от тях могат да произтекат някои възпитателни последици, отнасящи се до обществената, училищната и семейната дисциплина. Тъй като мнозинството от малките деца игнорират закона и правилата, наказанията, които следва да им се налагат в тази възраст, трябва да са строго индивидуални и съобразени с конкретния случай, тъй като те не могат да представляват нещо общо и задължително, каквито са нормите, регулиращи поведението на възрастните.

При децата на 8 години се наблюдават колебания в отговорите – 76,42% от тях не се съобразяват със закона и измислят свое собствено наказание, а останалите (23,58%) проявяват снизхождение по отношение на закона. Тази тенденция се е запазила и е съизмерима с изминалото столетие. При 9–10-годишните съвременни деца съзнанието бележи значителен ръст и техните възгледи се променят в посока, свързана с това, че законът трябва да се следва и да бъде признат като норма. Този ръст при техните предшественици се наблюдава едва около 12-ата година. След тази възраст съобразяването със закона нараства бързо и достига своя пик при 15-годишните. Почти всички (96,65%) на възраст между 15–16 години се съобразяват с наказанието, което е предвидено от закона, но прави впечатление, че избраните наказания са в горните граници, предвидени от законодателя, и те гравитират между 8–10-годишното наказание. Основните аргументи на учениците от тази възраст за максималните наказания, които дават, са, че по този начин нарушителят на закона получава справедливо наказание, следва да си вземе поука и да не повтаря грешката си. Освен това смятат, че така другите хора ще знаят какво ги очаква и ще се поучат. От изследваните от тази група 63,89% са на мнение, че крадецът трябва да върне откраднатото, като това по никакъв начин не на-

малява наказанието (което е в разрез със съвременното българско законодателство); 11,67% смятат, че крадецът трябва да издаде своя съучастник, както обобщава едно момче, „не е справедливо само единият да го отнесе“; 2,31% по подобие на най-малките ученици, предлагат по-големи наказания (от 15 до 20 години) от предвидените от закона, съчетани с общественно-полезен труд, който да се полага „пред погледа на хората“, и парични глоби от 1000 до 2000 лв.; 1,04% са на мнение, че предвиденото от закона наказание е прекалено строго и то трябва да бъде намалено – предложенията са от 1 до 3 години. И при тези възрастови групи няма полови различия.

В този контекст може да се каже, **че съвременните деца, в сравнение със своите предшественици, по-рано осъзнават необходимостта от съобразяване с наказанията, предвидени от законодателя. След 9-ата година децата стават по-добри изпълнители на предписанията на закона и у тях постепенно се формират правни представи и уважение към закона. Пълното признание (с изключително малки колебания) на законите, установени от обществото, се наблюдава у 15–16-годишните ученици.**

Втори случай: „*Две момчета се сбиват в училищния двор, когато учител минава покрай тях. Едното от момчетата избягва и повече не се връща в училище. Според правилника на училището за сбиване се налага наказание „забележка“.*

Въпросът към учениците е: „Какво според вас трябва да се направи с хванатото момче?“.

Този случай е предложен на други ученици от други училища. Независимо че има голяма разлика в правното нарушение, получените отговори са аналогични. Най-малките отново пренебрегват всички правила и изисквания, не се съобразяват с наказанието, предвидено в правилника на училището, и предлагат собствена мярка за наказание. Те не се съобразяват и със същността на постъпката, нито смекчаващите обстоятелства. Според „малките съдии“ хванатото момче трябва да се накаже строго: да го пратят в затвора за 20 години, да се изгони от училище, да чисти тоалетните. За сравнение техните предшественици искат хванатото момче „да се затвори в тъмница, да се прикове към позорния стълб, да се заключи в карцер, да се прати в изправително училище за малолетни престъпници“ (Георгов, 1900: 401). Вижда се, че няма големи разлики в предлаганите наказания, но е интересен фактът, че някои от тях се характеризират с известна публичност: при новата генерация – да се чистят тоалетните, а при старата генерация – на позорния стълб. И ако 35% от 6–7-годишните деца отпреди столетие приемат за нормално виновникът да се набие с пръчка, нито едно от съвременните деца не е посочило подобно наказание, т.е. телесното наказание изобщо не е в ползрението на новата генерация, защото вероятно чисто интуитивно или съзнателно то е неприемливо за тях.

При втория случай се наблюдават полови различия. Малките момичета предлагат по-строги наказания (всички изброени по-горе), докато някои от момчетата, независимо че и те не се съобразяват с наказанието, предвидено в правилника, предлагат „по-леки наказания“ като: да изключат побойника от училище, да го заведат при директора, учителят да му дава повече домашни, да се накаже – без приятели. Тези джендър-различия при съвременните деца представляват една реалистична обществена картина, детерминирана от актуалните социални отношения у нас и непрекъснато нарастващата агресия в училищната и извънучилищната среда, проявявана в последните години, особено от момчетата.

С напредване на възрастта (отново около 9-годишна възраст) децата все повече започват да привикват с наредбите и правилата и да се съобразяват тях. Предложените от тях наказания все по-често са съобразени със същността на постъпката и особеностите на ситуацията. Въпреки това отново се наблюдават колебания – отговорите варират от изключване (78,34%) до директора да му обясни кротко, без да повишава тон, че не трябва да прави така (5,34%), и до обяснението, че боят не решава проблемите (2,96%). Предложени са и други интересни решения на този случай (13,36%). Ето някои от тях: „Аз бих го наказал на общественополезен труд, за тази негова лоша постъпка трябва да се съобщи на родителите на момчето“; „Началникът трябва да го накаже. Да се накаже и класната му“; „Трябва да го накажат строго, като стои в стаята“.

От 11 до 16 години децата не проявяват колебания по отношение на наказанието и се стремят да се придържат към него, като около 10% от момчетата прибавят и допълнителни шрихи към него. Например: 11-годишно момче пише: „Аз бих го наказал със 70 часа общественополезен труд и след него да стои на своя чин“; друг 11-годишен – „Ще му дам наказание една седмица да чисти“; 13-годишен – „Да се накаже с общественополезен труд, за да му дойде акълът в главата“; 14-годишен – „Да бъде наказан с общественополезен труд и да бъде набит с наковалня и чук“; 16-годишен – „Да бъде наказан с общественополезен труд и парична санкция“. Основното допълнение към наказанието „забележка“ е полагането на общественополезен труд. Общественополезният труд е една от санкциите в съвременното българско законодателство, заложена в Правилника за прилагане на Закона за народната просвета. Чл.139, ал.2 от Правилника гласи, че: „за неизпълнение на задълженията си, определени с този Правилник и с Правилника за дейността на училището, ученикът се наказва с: „извършване на дейности в полза на училището в свободното от учебни часове време“ (Правилник за прилагане на ЗНП). Независимо че тази мярка не е възпитателна, тя се оказва популярна и предпочитана от учениците. По презумпция за този избор на учениците може да се разсъждава в две посоки: първата, че те наистина приемат това наказание за ефективно и приемливо, и втората – тази санкция може да се разглежда като унижителна – представете си

бабаит с мотика сее цветенца и покрай него минават съучениците му. Но това е в рамките на хипотезите, тъй като нито един ученик не е описал мотивите си за избор на това наказание.

В своите отговори децата изключват наказание за другото момче, което избягва от училище след инцидента. Те не отчитат факта, че момчето, което остава, е постъпило честно и отговорно и точно на него се налага наказание с всичката строгост на училищните наредби. Забележителното в случая е, че само едно 7-годишно момче и едно 16-годишно се отнасят съчувствено към него и откриват смекчаващи вината обстоятелства. Те са на мнение, че щом другото момче е избягало, и това трябва да се освободи от наказание.

Уважението към закона и съобразяването с него нараства постепенно, но част от децата гледат да допълнят или видоизменят наказателната мярка. И при този случай малките деца игнорират закона и в този смисъл съществуването на каквито и да е задължителни норми и всяко нарушение на училищните наредби трябва да се разглежда и наказва според индивидуалния случай. След 9-годишна възраст учениците постепенно се адаптират към училищните разпоредби и се отнасят по-отговорно към нарушенията и съответстващите им наказания. Те приемат законоустановените норми и се стремят да ги спазват, колебанията са много малки. Докато много по-малко от половината от техните 16-годишни предшественици „признават закона и се явяват негови поддръжници“ (Георгов, 1900: 404).

Третият случай е разработен от Маргарита Шаленбергер – преподавател в Станфордския университет в Калифорния. Той е следният: *„Малката Ани получава подарък – хубава кутия с бои. След обяд, когато майка ѝ отсъства от къщи, Ани изрисувала всички столове в хола, за да ги направи по-хубави според нея. Когато майката се връща, Ани радостно и казва: „Мамо, виж колко хубаво изглежда сега нашият хол!“. Майка ѝ веднага взема боите, а Ани изпраща да си легне в леглото“.* (В оригиналния текст Ани е Джени. Изменението е направено с цел децата да се идентифицират по-лесно, а и името Ани е достатъчно популярно в българското общество.)

Въпросът към учениците е: **„Ако вие бяхте майка на Ани, какво бихте направили или казали на Ани?“.**

За този случай на децата са предложени готови отговори, които са:

1. „Ани не е разбирала какво върши. Тя е малко момиченце, поради тази причина на нея трябва да и се прости. Ако аз бях нейна майка, нямаше да я накажа.“

2. „На Ани трябва да ѝ се обясни. Ако аз бях нейна майка, щях да поговоря с нея кротко и нежно и да ѝ обясня какви вреди е нанесла, като е изрисувала столовете в хола.“

3. „Ани не трябва да постъпва повече така. Аз бих ѝ обяснила, че тя не трябва да прави така втори път.“

4. „Ани трябва да обещае, че повече няма да прави така.“

5. „На Ани трябва да се заповяда да изчисти столовете. Ако аз ѝ бях майка, щях да ѝ дам кърпа, препарати и вода и бих ѝ заповядала да изчисти столовете.“

6. „Ани трябва да се затвори. Аз бих я затворила в стаята ѝ поне за един час.“

7. „Ани трябва да се остави без ядене. Ако аз и бях майка, щях да я оставя без вечеря.“

8. „На Ани трябва да ѝ се отнемат боите. Ако аз и бях майка, щях да отнема боите ѝ и да ги изгоря.“

9. „На Ани трябва да ѝ се заповяда да си легне в леглото. Аз бих я накарала да лежи през деня в леглото.“

10. „Ани трябва да се накаже. Аз бих я наказала за това, че е постъпила зле.“

11. „Ани трябва да бъде набита. Ако аз ѝ бях майка, щях да ѝ хвърля един хубав бой.“

Анализът на резултатите показва, че 29,58% от малките ученици (6–7-годишни) се колебаят при избора на отговор, затова те са посочили между три и четири верни отговора. За разлика от своите предшественици, за които нежните чувства са чужди и които и при този случай проявяват своята жестокост, като например малко момиче пише: „Аз бих я набила и после бих я затворила в карцера за два часа, сетне бих взела някое нейно любимо нещо и бих го нашарила от всички страни“, друго момиче пише: „Ако бих била аз майка ѝ, нашарила бих лицето, ръцете и цялото ѝ тяло до петите, сетне бих я умила с вода и сапун и бих я оставила да постои така половин час на пода“ (Георгов, 1900: 406), съвременните малки деца не излизат извън рамките на зададените отговори и дават само от посочените, които условно могат да се разделят на три групи. 42,44% приемат за вярно решение на ситуацията „Ани да обещае, че повече няма да прави така“, 26,17% са на мнение, че „на Ани трябва да ѝ се обясни нежно какви вреди е нанесла, като е изрисувала хола“, а 1,82% мислят, че Ани трябва да се затвори в стаята ѝ поне за един час. М. Шаленбергер стига до заключението, че отмъстителните отговори на децата са акт на ново преживяване и отмъщение за наказване на виновника. Пръчката е обичайното наказателно средство, което е по-популярно, колкото помалки са децата (Георгов, 1900: 406). Настоящото изследване доказва, че тези заключения не се отнасят за съвременните деца, тъй като те не проявяват типичната за предишните два случая жестокост, а точно обратното – повечето от тях са проявили „топли“ чувства, нежност и загриженост за случващото се с Ани. Нито едно от тях, не приема, че боят решава проблема.

От 8 до 16 години не се наблюдават големи различия в отговорите на учениците. От изброените 11 решения те са предпочели 5, които се степенуват така:

– 56,11% от учениците смятат, че на Ани трябва да ѝ се обясни нежно какви вреди е нанесла на мебелите;

– 22,63% приемат, че Ани не е разбирала какво върши, тъй като е малко момиченце, и на нея трябва да ѝ се прости и да не бъде наказвана за тази постъпка;

– 10,56% от изследваните лица мислят, че Ани трябва да обещае, че повече няма да прави така;

– 7,42% смятат, че Ани трябва да бъде набита (децата, които предлагат това наказание са на възраст между 10–13 години);

– 3,28% твърдят, че Ани трябва да се накаже за това, че е постъпила зле.

Около 80% от учениците са предпочели най-разумното и справедливо решение (отговор 1 и 2), тъй като в постъпката на Ани няма зла умисъл. От отговорите на децата може да се съди, че отмъщението и егоизмът отстъпват място на съчувствието, състраданието и алтруизма. Тези отговори са съизмерими с отговорите на малките ученици, с тази разлика, че тук вече се появяват наченки на физическа агресия при решаване на проблема. Като положителен факт може да се отчете това, че от 14 години нагоре няма деца, които да са привърженици на телесното наказание като санкция за определена постъпка.

От всичко казано до тук могат да се направят следните изводи:

– при много от предложените от малките деца наказания се забелязва несъразмеримост между наказанието и тежестта на извършеното престъпление; независимо от времето, най-строги и най-жестоки при избора на наказание са децата на възраст 6–7 години;

– когато на съвременните деца (независимо от възрастта им) се предоставят готови решения на определена ситуация, в повечето случаи те избират справедливото; същото не се отнася за децата отпреди 100 години, тъй като и в този случай те проявяват строгост и жестокост;

– миналото и сегашното поколение 6–7-годишни пренебрегват закона и поставят свои наказания (често в сферата на фантазията); формирането на правни представи и съобразяването със закона при съвременната генерация започва около 9-ата година, а при децата преди 100 години – около 12-ата година (като вероятни причини за тази разлика в годините могат да се посочат акселерационните процеси, експоненциалното нарастване на информацията, ускорено интелектуално развитие на съвременното младо поколение), в този смисъл 9-ата година следва да се приеме като повратна и отправна точка към по-ясно и по-разумно правно съзнание у учениците; съзнателното отношение спрямо значението на простъпката и съответната ѝ наказателната мярка започва не по-рано от 9-ата година на децата;

– при миналата генерация се наблюдават полови различия по отношение на по-ранното развитие на момичетата и по-ранното възприемане от тях на посочените по-справедливи наказания, при съвременната генерация подобна зависимост не се доказва.

Независимо че правните представи, съобразяването със закона и адекватните наказания са свързани с една относително ранна възраст (9 години), българският законодател е проявил известна снизходителност по отношение на наказателната отговорност. Член 31 (1) от Наказателния кодекс гласи, че „наказателноотговорно е лице, навършило 18 години“, а в член 32 (1) пише, че „не е наказателноотговорно лице, което не е навършило 14 години“ (НК). Проблемът с жестокостта в съвременното общество е сериозен, а причините са дълбоки и комплексни. Децата не могат да бъдат сложени в „клетка“, за да са опазени (или опитомени), и да са отглеждани („закриляни“) от закони и чиновници от собствените си родители, учители. Разликата между доброто и злото е въпрос на израстване и осъзнаване на заобикалящия свят и мястото на детето вътре в него.

Съвременното възпитание се върти в омагьосан кръг от упреци, в който всеки от участници в този процес обвинява другия за собствените си неуспехи – учителите винят родителите, че не обръщат достатъчно внимание на децата си, а някои дори тотално са абдикирали от възпитанието и не изпълняват родителските си функции; родителите упрекват учителите, че не компенсират достатъчно добре ограниченията на семейното възпитание и не възпитават у децата ценности, необходими на възрастния човек; учениците обвиняват и едните, и другите, че не ги разбират. И тъй като става въпрос за училищното възпитание, логично възниква въпросът: способни ли са учителите да реализират възпитателните функции на училището или предпочитат да не се намесват в тази област, като приемат, че това е приоритет на семейството? И докато се търси отговор на този въпрос (вече повече от 20 години), децата растат под въздействието на улицата и масовата култура и прилагат в поведението си най-тиражираните образци за „успешно“ поведение, в които доминират грубите и насилнически обноси в междуличностните отношения.

Резултатите от това изследване показват, че училищното възпитание по отношение на учениците разполага с ресурси, които не се използват пълноценно в процеса на възпитание (доколкото той съществува в българското училище). Сравнително ранното формиране на правните представи у децата и съобразяването с правилата е възможност на макро- и микроравнище на учениците да се делегират повече права при вземане на решения, като по този начин те се превръщат в активни участници в училищните възпитателни политики. Това се отнася до голяма степен за дисциплинарния ред и съответните санкции при неговото нарушаване, които са заложили в правилниците на училищата и Правилника за прилагане на Закона за народната просвета. Факт е, че класическата педагогическа теория разполага с много по-голямо разнообразие от наказания, отколкото законодателят предлага. Факт е, че в училищната практика (а и

не само в нея) в повечето случаи наказанията се прилагат формално, следователно те са неефективни. Факт е, че в българското училище преобладават санкциониращите мерки, много по-лесно се наказва, отколкото се поощрява. А всъщност е достатъчна адекватната „специална педагогическа подкрепа – ясно насочена, но дискретно съпътстваща психосоциалното развитие, която да приобщи подрастващите към изградения културен модел“ (Дянкoвa, 2011: 52). Ако случаите на дисциплинарни нарушения и съответните им санкции се коментират и дискутират в клас, децата могат да посочат много по-разнообразни и ефективни наказания от предписаните в правилниците. Могат и да простят, осъзнавайки мотивите за простъпката, да съчувстват, да проявят емпатия, но могат и да проявят своята жестокост при определяне на наказанието. Тук е ролята на учителя с убедителни аргументи да доведе учениците до избора на най-справедливото наказание, а когато децата сами избират наказанието, отговорността към себе си и към другите е много по-голяма, а обвинението губят своя смисъл.

Преходните общества (каквото е нашето) принципно са нестабилни и неустойчиви, в резултат на което и ценностите на обществото са колебливи, неустановени, понякога дори неприемливи за здравия разум. Това не трябва да отказва семейството, училището и обществото да предлагат на децата, доколкото е възможно, приемливи модели на поведение, основаващи се на взаимното доверие, уважение, толерантност, съпричастност, емпатия, подкрепа и др. В този контекст актуално звучи девизът на Януш Корчак: **„Позволи на децата да грешат и радостно да се стремят да се поправят“**.

БЕЛЕЖКИ

1. Краева-Стойнова, Х. Агресивно или конфликтно поведение <<http://psychology.blagoevgrad.org/newsletter/agresivno-ili-konfliktno-povedenie>> 31.08.2012.
2. Къдрева, К. Корените на жестокостта <<http://viasport.bg/new/>> 31.08.2012.
3. Наказателен кодекс. <<http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/>>.
4. Правилник за прилагане на Закона за народната просвета. Издаден от министъра на образованието и науката, обн., ДВ, бр. 68 от 30.07.1999 г., изм., бр. 19 от 10.03.2000 г., изм. и доп., бр. 53 от 12.06.2001 г., в сила от 15.09.2001 г., доп., бр. 7 от 18.01.2002 г., изм. и доп., бр. 68 от 16.07.2002 г., в сила от 16.07.2002 г., бр. 19 от 28.02.2003 г., в сила от 28.02.2003 г., бр. 33 от 11.04.2003 г., в сила от 11.04.2003 г., попр., бр. 48 от 23.05.2003 г., изм. и доп., бр. 65 от 22.07.2003 г., в сила от 22.07.2003 г., бр. 99 от 11.11.2003 г., в сила от 11.11.2003 г., изм., бр. 15 от 24.02.2004 г., в сила от 24.02.2004 г., изм. и доп., бр. 7 от 27.01.2009 г. <<http://www.minedu.government.bg/>>.

ЛИТЕРАТУРА

- Георгов, И. (1900). Детски възгледи върху право, закон и наказание. *Училищен преглед*, 396–411.
- Дянкова, Г, Тасевска, Д. (2011). *Театрална лаборатория за психосоциално развитие в училищна възраст*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“.
- Иванов, С. (2011). Морално развитие на личността. В: Иванова, Е. (ред). „40 години Шуменски университет 1971–2011“. Шумен: Унив. изд. „Епископ Константин Преславски“, с. 629–635.

IEWS OF THE STUDENTS FOR THE RIGHT, THE LAW AND THE PENALTIES

Abstract. In this article are presented results from a survey of the views of students for the right, law and penalties. For the purposes of the study the knowledge of the children legal cases is used. For not to being hasty and superficial, the responses of children are written and express their opinion.

Natalia Vitanova

✉ Associate Professor, Ph.D.
University of Shumen „Bishop Konstantin Preslavski“
Faculty of Education
115, University Street
9700, Shumen, BULGARIA
E-mail: omerzen@abv.bg